

Otroci s posebnimi potrebami v šolskem prostoru

Children with special needs in school

> Natalija Vovk - Ornik

Izvleček

Ker se strokovni delavci vzgojno-izobraževalnih ustanov danes srečujejo z vse bolj raznoliko populacijo učencev, v prispevku predstavljamo nekatere bistvene značilnosti vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami v osnovni in srednji šoli. Za vse strokovne delavce, ki se pri svojem delu srečujejo z učenci s posebnimi potrebami, je pomembno tudi poznavanje zakonodaje s področja usmerjanja otrok s posebnimi potrebami, zato so v prispevku predstavljene nekatere najpomembnejše informacije s tega področja, ki so vezane predvsem na uporabno vsebino posameznih določil in bodo lahko praktikom v pomoč in oporo.

Ključne besede:

otroci s posebnimi potrebami, usmerjanje, šolski sistem, šolski prostor, zakonodaja

UDK 159.922.76:37:373.3

Abstract

Teaching professionals at today's schools face an ever more diverse student population. Because of this we present some important teaching issues which are relevant when teaching children with special needs at primary and secondary school. All teachers who have children with special needs among their students, should know legislation in the area of teaching children with special needs. The paper presents the most important information in this area which is closely related to the usefulness of certain legal provisions and can as such be of help to professionals.

Keywords

children with special needs, teaching, school, legislation

1 Uvod

Zadnjih deset do petnajst let se v Sloveniji vse bolj uveljavlja vključevanje otrok s posebnimi potrebami v šolski prostor. V evropskem prostoru je bilo sprejetih več mednarodnih dokumentov, ki so že nekaj let pred tem opredeljevali temeljne ideje o vključevanju otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami med vrstnike. Že leta 1994 sprejeti Salamanški akcijski okvir poudarja, da morajo šole sprejeti vse učence, ne glede na njihove telesne, intelektualne, socialne, čustvene, govorno-jezikovne ali druge pogoje oz. okoliščine (Cotič, 2005, v Kobal, 2006). Slovenija je tako sprejela in potrdila večino pomembnih dokumentov s področja pravic oseb s posebnimi potrebami, med drugih tudi Mednarodno konvencijo o otrokovih pravicah, v kateri je poudarjeno, da mora izobraževanje razvijati otrokovo osebnost, socialno zrelost ter kognitivne, konativne in telesne sposobnosti do največje možne mere in ga tako pripraviti na dejavno odraslo življenje (Kobal, 2006). V Sloveniji se je tako spreminjal tudi sistem vzgoje in izobraževanja za otroke s posebnimi potrebami, čeprav smo zakonodajo s tega področja sprejemali počasi. Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami je bil sprejet leta 2000. Prinesel je bistveno spremembo, saj je termin kategorizacije nadomestil s terminom usmerjanje, kar pomeni pedagoško naravnani pristop usmerjanja, ki poudarja program in ne otrokovo motnjo. Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami tako ureja usmerjanje otrok, mladoletnikov in polnoletnih oseb s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami ter določa oblike in načine

vzgoje in izobraževanja. Za odločanje v postopkih usmerjanja v programe vzgoje in izobraževanja se tako uporabljajo določbe zakona, ki ureja splošni upravni postopek, če z zakonom o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami ni drugače določeno.

Pa vendar se je zakonodaja tudi na tem zahtevnem področju večkrat spreminjala. Tako nazadnje leta 2011, ko je bil sprejet Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur. l. RS, št. 58/11, 40/12-ZUJIF, 90/12-ZUOPP-1A, v nadaljevanju ZUOPP-1), ki se je začel uporabljati 1. 9. 2013. Do takrat pa se je uporaba tega zakona prestavljala kar dvakrat, kar lahko kaže tudi na to, da je kar nekaj predlaganih zakonskih določil nedomišljenih in v praksi usmerjanja otrok s posebnimi potrebami težko uresničljivih. Oktobra sta bila sprejeta še dva podzakonska akta, ki pojasnjujeta posamezne člene zakona. Tako sta bila 25. 10. 2013 objavljena v Uradnem listu RS št. 88 dva pravilnika, in sicer *Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami* ter *Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami*. (Vovk - Ornik, 2014)

2 Bistvene značilnosti zakonodaje v procesu usmerjanja otrok s posebnimi potrebami

2.1 Skupine otrok s posebnimi potrebami

Na področju osnovnošolske zakonodaje je pomembno novost prinesla sprememba 11. člena Zakona o osnovni šoli (v nadaljevanju ZoŠ) leta 2011. Zakon o osnovni šoli tako loči od skupine otrok s posebnimi potrebami učence z učnimi težavami in nadarjene učence. Šole morajo tako učencem z učnimi težavami in nadarjenim učencem prilagoditi metode in oblike dela pri pouku ter jim omogočiti vključitev v dopolnilni pouk in druge oblike individualne in skupinske pomoči. Specifične učne težave se namreč razprostirajo na kontinuumu od lažjih čez zmerne do težjih in najtežjih. Usmerjalo naj bi se le učence z najtežjimi specifičnimi učnimi težavami – učence s primanjkljaji na posameznih področjih učenja, ki pa sodijo v skupino otrok s posebnimi potrebami v skladu z ZUOPP-1. Tako v Sloveniji ločimo enajst skupin otrok s posebnimi potrebami, in sicer: **skupino otrok z motnjami v duševnem razvoju, slepe in slabovidne otroke oz. otroke z okvaro vidne funkcije, gluhe in naglušne otroke, otroke z govorno-jezikovnimi motnjami, gibalno ovirane otroke, dolgotrajno bolne otroke, otroke s primanjkljaji na posameznih področjih učenja, otroke s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, otroke z avtističnimi motnjami in skupino otrok z več motnjami.**

2.2 Programi vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami na osnovnošolski in srednješolski ravni

Za vse otroke s posebnimi potrebami ZUOPP-1 določa vrste programov, po katerih potekata vzgoja in izobraževanje otrok s posebnimi potrebami. Na osnovnošolski in srednješolski ravni loči:

- **vzgojno-izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo**, ki se izvaja v rednih oz. tako imenovanih večinskih šolah. Otroci, usmerjeni v ta program, morajo dosegati standarde znanja, ki so določeni za program osnovne šole. Prilagoditve organizacije ter načina preverjanja in ocenjevanja znanja, napredovanja in časovne razporeditve pouka se pripravijo v skladu z *Navodili za izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in z dodatno strokovno pomočjo za devetletno osnovno šolo*;
- **prilagojeni program vzgoje in izobraževanja z enakovrednim izobrazbenim standardom** se izvaja v specializiranih ustanovah in je namenjen gibalno ovi-

ranim, slepim in slabovidnim, gluhi in naglušnim otrokom ter otrokom z govorno-jezikovnimi motnjami. Standardi znanja so enakovredni tistim v rednem programu, posebnost teh programov pa je, da imajo različne specialpedagoške dejavnosti glede na vrsto ovire, motnje oz. primanjkljaja. Slepim in slabovidnim učenci npr. imajo specialpedagoško dejavnost komunikacija, orientacija in mobilnost ...;

- **prilagojeni program vzgoje in izobraževanja z nižjim izobrazbenim standardom** se izvaja v osnovnih šolah s prilagojenim programom ali v osnovnih šolah, ki imajo tudi oddelke prilagojenih programov. V tem programu standardi znanja niso enakovredni osnovnošolskemu programu, temveč so znižani pod minimalni standard rednega osnovnošolskega programa. Poleg tega so v teh programih prilagojeni tudi normativni in kadrovski pogoji;
- **posebni program vzgoje in izobraževanja za otroke z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju** se izvaja v osnovnih šolah s prilagojenim programom in v socialnovarstvenih zavodih. V ta program se usmerjajo otroci z zmernimi, s težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju. Posebni program vzgoje in izobraževanja nima predpisanih standardov znanja, namesto predmetov ima šest področij dejavnosti;
- **vzgojni program**, ki se izvaja v vzgojni zavodih in domovih učencev za otroke s posebnimi potrebami (Vovk - Ornik, 2014).

Največji delež otrok s posebnimi potrebami je usmerjenih v vzgojno-izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. Po podatkih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport je bilo v šolskem letu 2012/2013 v osnovnošolsko izobraževanje vključenih 6,2 % učencev s posebnimi potrebami.

2.3 Individualizirani program

Za vse učence s posebnimi potrebami mora šolska strokovna skupina pripraviti individualizirani program (v nadaljevanju IP). ZUOPP-1 določa, da se z IP **v programu s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo** določijo organizacija in izvedba dodatne strokovne pomoči (tako za premagovanje primanjkljajev, ovir oz. motenj kot izvajanje učne pomoči) ter izvajanje svetovalnih storitev, poleg tega pa se še določijo:

- cilji in oblike dela na posameznih vzgojno-izobraževalnih področjih,
- strategije vključevanja otroka s posebnimi potrebami v skupino,
- potrebne prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja, doseganju standardov in napredovanju,
- uporaba prilagojene in pomožne izobraževalne tehnologije,
- izvajanje fizične pomoči,
- izvajanje tolmačenja v slovenskem znakovnem jeziku,
- prehajanje med programi ter potrebne prilagoditve pri organizaciji,
- časovna razporeditev pouka,
- veščine za čim večjo samostojnost v življenju (prilagoditvene spretnosti) in načrt vključitve v zaposlitev.

Strokovna skupina na šoli mora evalvirati individualizirani program **najmanj v vsakem vzgojno-izobraževalnem obdobju**, kar pomeni, da bi se lahko formalno evalvacija izvajala le enkrat v vsakem vzgojno-izobraževalnem obdobju. Strokovnim skupinam v vzgojno-izobraževalnih ustanovah svetujemo, da redno spremljajo otrokov napredek in razvoj in hkrati s tem tudi evalvirajo cilje, določene v IP. To pomeni, da bo strokovna skupina redno (najmanj ob koncu vsakega ocenjevalnega obdobja) spremljala napredek in razvoj otroka in s tem z največjo strokovno odgovornostjo spreminjala in oblikovala cilje tudi za novo šolsko leto.

2.4 Dodatna strokovna pomoč

Za otroke s posebnimi potrebami je zakonodajalec predvidel tri vrste dodatne strokovne pomoči, in sicer poleg pomoči za premagovanje primanjkljajev, ovir oz. motenj in učne pomoči je predvidel še svetovalno storitev. Natančnejša opredelitev števila ur dodatne strokovne pomoči in izjeme so določene s *Pravilnikom o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami (2013)*. Največje možno število je 5 ur tedensko, pri čemer mora biti od tega vsaj 1 ura svetovalne storitve. Svetovalna storitev je namenjena zagotavljanju podpornega okolja za uspešnejše vključevanje otroka s posebnimi potrebami v širši šolski prostor, in sicer v izobraževalnih programih s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo tako na nivoju osnovne kot srednje šole. Namenjena je družini otroka, strokovnim delavcem, učencem in dijakom iz skupine oz. oddelka, v katerega je vključen otrok s posebnimi potrebami. Izvajalci svetovalne storitve pa so lahko poleg svetovalnih delavcev tudi učitelji dodatne strokovne pomoči zunaj učne obveznosti ter strokovni delavci v vzgojno-izobraževalnih zavodih, ki so (bodo) v skladu z 20. členom ZUOPP-1 pridobili status strokovnega centra. Svetovalna storitev naj bi se izvajala v okviru celostne obravnave otroka. Opredelitev vrste svetovalne storitve in dinamika izvajanja pa naj bi se opredelili v individualiziranem programu otroka.

2.5 Spremljevalec za fizično pomoč

Nekateri otroci s posebnimi potrebami potrebujejo tudi spremljevalca za fizično pomoč. Tako so poleg teže in težko gibalno oviranih otrok do stalnega ali začasnega spremljevalca upravičeni slepi otroci praviloma v prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju, izjemoma pa tudi pozneje. Poleg tega pa lahko izjemoma začasnega spremljevalca za fizično pomoč prejmejo še dolgotrajno bolni otroci, slabovidni otroci in otroci z okvaro vidne funkcije, otroci z avtističnimi motnjami in otroci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami. Izjeme so določene v Kriterijih, ki so začeli veljati s 1. 5. 2014. Kriteriji so objavljeni na spletni strani Zavoda RS za šolstvo.

2.6 Tolmač za slovenski znakovni jezik

Zakon (ZUOPP-1) navaja, da se gluhih in naglušnim otrokom, ki se sporazumevajo v slovenskem znakovnem jeziku, prizna pravica do tolmača za slovenski znakovni jezik. Ta pravica jim pripada v vseh programih, ki so navedeni v zakonu, pri čemer ni nikjer natančneje določeno, kako bi se naj ta pravica izvajala v praksi. Podzakonski akt (*Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami*) pa to pravico, ki jo določa zakon, omejuje. Tolmača za slovenski znakovni jezik naj bi imeli gluhi in naglušni otroci le v okviru dodatne strokovne pomoči za premagovanje primanjkljajev, ovir oz. motenj, in sicer v izobraževalnem programu s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo na osnovnošolskem in srednješolskem nivoju. Poudarimo naj, da je pravica do tolmača za slovenski znakovni jezik opredeljena v Zakonu o uporabi slovenskega znakovnega jezika (v nadaljevanju ZUSZJ), ki določa pravico gluhih oseb, uporabljati slovenski znakovni jezik, in hkrati pravico do informiranja v njim prilagojenih tehnikah. Poleg tega pa določa tudi obseg in način uveljavljanja pravice do tolmača za znakovni jezik pri enakopravnem vključevanju gluhih oseb v življenjsko in delovno okolje ter vse oblike družbenega življenja ob enakih pravicah in pogojih ter z enakimi možnostmi, kot jih imajo osebe brez okvare sluha. O tej pravici na podlagi vloge odloča pristojni center za socialno delo. Nedvomno je to pravica, ki bi gluhih in naglušnim osebam omogočila enakopravno sledenje pouku, če bi lahko učenec imel ves čas ob sebi tolmača za slovenski znakovni jezik. Pravica do tolmača za gluhe in naglušne otroke v času vzgojno-izob-

raževalnega dela bo tako predlagana v strokovnem mnenju, natančnejšo dinamiko izvajanja tolmačenja pa bo opredelila strokovna skupina glede na otrokove potrebe v individualiziranem programu (Vovk - Ornik, 2014).

2.7 Strokovna dokumentacija

V primeru, ko se podaja zahteva za uvedbo postopka usmerjanja za otroka, za katerega so domnevno identificirane težave, ki presegajo splošne učne težave in jih lahko na kontinuumu specifičnih učnih težav umeščamo med težje oz. najtežje oblike specifičnih učnih težav, mora osnovna šola pripraviti poročilo, iz katerega je razvidno, da je bil učencu zagotovljen kontinuum pomoči v skladu s Konceptom dela učne težave v osnovni šoli. Takrat mora šola kot obvezno dokumentacijo priložiti tudi izvirni delovni projekt pomoči (IDPP), ki ga je pripravila za učenca z učnimi težavami.

2.7.1 Pogovor z otrokom/mladostnikom o postopku usmerjanja

Del strokovne dokumentacije vključuje tudi pogovor z otrokom oziroma mladostnikom o postopku usmerjanja, ki ga opravijo strokovni delavci na šoli. Zakon prepušča strokovno presojo glede smiselnosti pogovora z otrokom strokovnim delavcem šole oz. zavoda. Izvedba pogovora je odvisna od otrokove starosti in sposobnosti razumevanja okoliščin. Gotovo pa to določilo zakona prinaša aktivnejšo vlogo otroka oz. mladostnika v procesu usmerjanja, saj zakon omogoča tudi mladostniku, starejšemu od 15 let, da poda zase vlogo za usmerjanje. V pogovoru je pomembno, da odrasli otroku razložijo pomen usmerjanja in pridobitve statusa otroka s posebnimi potrebami in da pri tem tudi otrok izrazi svoje mnenje, želje, strahove ... Otrok naj v pogovoru opiše, katere strategije dela so zanj učinkovite, katere pripomočke uspešno uporablja in je pri tem učinkovit. Še posebej pomemben je pogovor z dijakom, saj pogosto odklanjajo dodatno strokovno pomoč in status »dijaka s posebnimi potrebami« tudi zaradi »stigme« v primerjavi z vrstniki. Če to strokovni delavec, ki opravlja pogovor z dijakom, zazna, je pomembno, da to v beležki pogovora tudi zapiše. Status otroka s posebnimi potrebami samo zaradi določenih »bonitet« je neodgovorno ravnanje odraslih do otroka oz. mladostnika.

2.8 Mnenje otrokovega vzgojitelja oz. učitelja

Številne raziskave in prakse tako doma kot v tujini kažejo na to, da je pri udejanjanju inkluzivne prakse vse bolj pomembna prav učiteljeva vloga. Tako je v procesu usmerjanja otroka s posebnimi potrebami pomembno mnenje otrokovega učitelja oz. učiteljice (sestavni del poročila o otroku). Pomen mnenja je dvojen: otrokov učitelj je tista strokovna oseba na šoli, ki je z otrokom praviloma največ časa in ga tudi v vzgojnih in učnih situacijah najbolje pozna, zato lahko poda utemeljeno strokovno oceno glede prepoznanih otrokovih posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb ter izjemno pomembnih močnih področij. Hkrati s tem pa lahko učitelj opiše učinkovite pristope in metode dela z otrokom ter otrokov status v skupini.

Sklep

V procesu usmerjanja otrok s posebnimi potrebami ugotavljamo, da sta pomembna ustrezna in pravočasna zgodnja obravnava in prepoznavanje otrokovih posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb. V Konceptu dela učne težave v osnovni šoli so postavljene strokovne osnove za razvoj učinkovitejših pristopov na področju obravnave

učencev z učnimi težavami. Pri učencih z učnimi težavami je treba pred uvedbo postopka usmerjanja upoštevati pet temeljnih stopenj pomoči: pomoč učitelja, pomoč šolske svetovalne službe, dodatno individualno in skupinsko pomoč na šoli ter mnenje in pomoč zunanje strokovne ustanove. Peti korak se uporabi šele v primeru, če šolski strokovni tim ugotovi, da učenec z izrazitejšimi učnimi težavami potrebuje več prilagoditev in pomoči ali spremembo programa vzgoje in izobraževanja. Staršem lahko strokovni delavci šole predlagajo uvedbo postopka usmerjanja le takrat, ko prvi štirje koraki niso pripeljali do želenega napredka pri otroku. Pomembni so ustrezna zgodnja obravnava že v predšolskem obdobju in pozneje učinkoviti pristopi pri poučevanju (ustrezno prilagojen proces poučevanja). Tako zmanjšamo dejavnike tveganja in z utrditvijo duševnega zdravja pozitivno vplivamo na sposobnosti, potrebne za optimalno učinkovitost in psihično prožnost ter zmožnost spoprijemanja posameznikov s splošnimi in specifičnimi učnimi težavami in s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami nasploh (Kavkler, 2011).

Viri

- Kavkler, M. (2011). Konceptualne osnove obravnave učencev z učnimi težavami. V: Košak Babuder, M., Velikonja, M. (ur.), *Učenci z učnimi težavami – Pomoč in podpora* (str. 8–42). Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kobal Grum, D.; Kobal B. (ur.). (2006). Zagotavljanje enakih možnosti za vzgojo in izobraževanje slepih in slabovidnih otrok v Sloveniji. Ljubljana: Doms.
- Magajna, L., Kavkler, M., Čačinovič Vogrinčič, G., Pečjak, S., Bregar Golobič, K. (2008). Koncept dela učne težave v osnovni šoli. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Opis postopka usmerjanja. Pridobljeno 24. 6. 2014 s spletne strani <http://www.zrss.si/default.asp?rub=127>.
- Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami. Ur. l. RS, št. 88/2013.
- Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami. Ur. l. RS, št. 88/2013.
- Vovk - Ornik, N. (2014). Zakonodaja na področju vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami. Usmerjanje otrok s posebnimi potrebami. V: *Delo z otroki s posebnimi potrebami, učnimi težavami in posebej nadarjenimi učenci* (str. 1–14). Maribor: Založba forum media d.o.o.
- Zakon o osnovni šoli. Ur. l. RS, št. 81/06, 102/07, 107/10, 87/11, 40/12-ZUJF in 63/13.
- Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika. Ur. l. RS, št. 96/2002.
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Ur. l. RS, št. 58/11, 40/12-ZUJF, 90/12-ZUOPP-1A.

> **Natalija Vovk - Ornik**, prof. defektologije, vodja oddelka za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu RS za šolstvo.
Naslov: Zavod RS za šolstvo, Privoz 11, Ljubljana
Naslov e-pošte: natalija.vovk@zrss.si